

Jens-Martin Eriksen, Frederik Stjernfelt

Fremtidens spejl

Hadets anatomi

Der er mange samvirkende årsager til krigsudbruddene i forbindelse med Jugoslaviens undergang. Men hadets anatomi er sammensat af nutidige kræfter, ikke af mystisk "ældgammelt had". Den anatomi består af en stat i økonomisk og politisk krise på den ene side, og så består den af stridende nationalistiske programmer på den anden, der nyartikuleres hvor et vakuum opstår i den vakkende stat. Endnu tættere på opløses de sidstnævnte nationalistiske bevægelser i enkeltorganisationer, enkeltpersoner og enkelthandlinger. I politiske beslutninger, i offentlige kampagner, medie-ensretning og suggestive masse møder, i nationalistiske på universiteter og akademier, i militære afgørelser, fra kuplignende aktioner og ned til konkret logistik, i hemmelig styring af paramilitære enheder af kriminelle og lumpenproletariske elementer – typiske rekruteringskandidater i enhver fascistisk bevægelse. Sådan er hadets anatomi. Dens bevægelse er i al væsentlighed ovenfra og ned. Der er tale om en egentlig mobilisering. Politikere, generaler, redaktører, journalister, intellektuelle er dens aktører. De sætter underordnede i bevægelse, og de er konstant leveringsdygtige i fortolkninger, der legitimerer og motiverer handlingerne og sikrer den brede befolknings støtte eller i det mindste passivitet. Når først niveauet for et vist antal konkrete voldshandlinger er nået, overskrideres en afgørende grænse, hvorefter processen næsten udvikler sig af sig selv. Staten er forsvundet på dette tidspunkt, der findes ikke længere noget uafhængigt voldsmonopol, og den enkelte borger må deponere sin sikkerhed hos repræsentanterne for sin egen etniske gruppe. Denne fase eskalerer i en radikaliseringsproces, hvor de andre siders handlinger udøver konstant feed-back i en dæmonisk dialektik. Selv om der ikke er tvivl om den serbiske nationalismes førsterang, både i tid, styrke og ansvar, så spiller tilsvarende mekanismer på kroatisk og muslimsk side med i en gensidig eskaleringspiral.

Hadet breder sig fra den politiske top og ud i befolkningen – langt snarere end den modsatte vej. Først da de mere eller mindre gensidige drab er under optrapning, når de etniske ideologier deres fulde udfoldelse; de har hele tiden ligget som hengemt *versunkenes Kulturgut* og har i en periode været propageret aggressivt i medier, især TV – men først volden forlener for alvor disse myter med troværdighed.

Anskuer man tingene fra en almindelig og ufanatisk serbers, muslims eller kroats synspunkt, så skal der ikke mange drab på "etniske fæller", altså familie, venner, bekendte, bysbørn til, før den pågældende bliver tvunget ind i – eller af egen motivation føler sig forledt ind i – hadets anatomi. Det er evident, hvorledes fjenden definerer sig selv etnisk, og hvordan ofrene på samme måde er etnisk defineret. I den nøgne kamp for livet må man skjule sig, og når selv navnene afslører tilhørsforholdet hos en person, der måske aldrig før har keret

sig om sin etnicitet (Ali – muslimen, Marko – serberen), så er der ikke andre steder at skjule sig end hos sine egne. Der skal sandsynligvis ikke særlig mange drab til, før en sådan logik radikaliserer mange besindige enkeltpersoner og tvinger dem til at vælge side, om ikke i aggressivt angreb, så i det mindste i forsvar. Man kan heller ikke altid vide, hvem de er, dem, der dræber på den anden side – om de er importerede paramilitære bander, eller om det er naboerne, eller om det er både–og. Et basalt gode står frem som det helt afgørende: overlevelsen, sikkerheden.

Den orden, der er forudsætningen for enhver statsdannelse er forsvundet, der er ikke længere nogen offentlig myndighed der kan garantere et mål af sikkerhed, og overlevelsen bliver et rent individuelt spørgsmål. For Jasmina, der ledte efter resterne af sine to myrdede børn på lossepladsen i Nevesinje, begyndte krigen sådan. Mostar var ikke længere sikker, og familien flygtede sydpå til svigermor, hvor rygter sagde, der endnu var fredeligt og hvor muslimer ikke blev forfulgt. Det var ikke tilfældet, hun mistede mand og børn dernede, og måtte flygte videre. Hun skjulte sig naturligvis blandt andre muslimer, hvad skulle hun ellers gøre? På denne måde radikaliserer drabene befolkningen og deler den – også selv om initiativet er kommet helt udefra og ikke er begyndt blandt de derboende, som når de lokale serbere blev instrueret og bevæbnet af tilrejsende paramilitære bander og tvunget ud i voldens logik.

De civile drab er således helt centrale i denne fase, naturligvis som led i den "etniske udrensning", det begreb som denne konflikt blev kendetegnet ved. Men endnu mere elementært blev drab på civile led i en polarisering af områdets befolkning, som element i selve organiseringen af hadets anatomi. Men at hadets anatomi består af nulevende, aktive personer, deres handlinger og deres effekter, dette banale faktum kaster lys over sagen. Naturligvis implicerer dette mange tilfælde af individuel skyld, sådan som krigsforbryderdomstolen i Haag bygger på og som enhver kan forsikre sig om på domstolens konstant opdaterede hjemmeside – omend det naturligvis kan være overordentligt vanskeligt at finde nagelfaste beviser på en politik, der i stort omfang synes ført efter devisen "nothing on paper". Og mere problematisk indebærer det en "kollektiv skyld", vel at mærke hvis dette begreb forstås rigtigt. For det kollektive indebærer på ingen måde, at samtlige serbere, kroater eller muslimer er skyldige, lige så lidt som enhver tysker var skyldig i nazismens forbrydelser. Det kollektive ligger snarere i de mange tendenser i medier, universiteter, militær, politik, der fik lov at brede sig, og som ikke afhænger af få enkeltpersoners afgørende beslutninger. Det er sociale strømninger, som mange enkeltpersoner i skiftende omfang deltog i, og som derfor ikke kan være hjemfaldne til juridisk behandling. Men som Svetlana Slapsak konstaterer, så er de hjemfaldne til kulturel behandling, til konstant, kritisk endevending i politik, medier og uddannelsessystem – sådan som det i øvrigt er foregået og stadig foregår i Forbundsrepublikken – men som det overhovedet ikke foregår i Serbien, hvor næsten ingen i en nylig rundspørge kunne nævne én eneste serbisk krigsforbrydelse. Og hvor præsidenten benægter, at der stadig ikke er nagelfaste beviser for, at serbere begik krigsforbrydelser. Kunne man forestille sig en sådan situation i Forbundsrepublikken 6 år efter nazismens sammenbrud? Med denne bog har vi villet yde et bidrag til den kritik, der først for alvor bliver effektiv og får civilisatorisk betydning, når den bliver til et samfunds egen selvkritik. Som juristen Vojin Dimitrijevic siger: der er brug for unge serbere, der laver en film om Srebrenica.

Det multikulturelle samfund

Emnet Bosnien har imidlertid også perspektiver på et tredje niveau: det principielt politiske, hvor det tydeliggør og profilerer en række helt aktuelle politiske spørgsmål på den europæiske scene. "Multikulturalisme" har været mange velmenende kræfters slagord i de jugoslaviske stridigheder – som om førkrigsbosnien var et elysium for gensidig tolerance. Fra så diametralt modsatte kilder som demokratene Svetlana Slapsak og nationalisten Milorad Ekmečić har vi fået godtgjort, at det var det i hvert fald langt fra. Tværtimod var det den mest stalinistiske del af det gamle Jugoslavien – netop fordi der blev lagt jernhårdt bånd på enhver nationalistisk eller etnisk ytring, ligesom alle embeder blev fordelt efter en politisk korrekt nøgle, en radikal udgave af amerikansk "affirmative action", der naturligvis undergravede tiltroen til, at embedsmænd overhovedet var deres embeder voksne. Hele den ex-jugoslaviske misère stiller derfor spørgsmålet om multikulturalisme og etnisk sameksistens på en helt akut måde – ja, spørgsmålet om forholdet mellem demokrati og kultur i det hele taget.

Multikulturalisme i et samfund er ofte blevet set som en særlig "demokratisk" indstilling: alle kulturers lige ret til at udfolde sig på jordskorpen, så at sige demokratiet overført fra forholdet mellem individer til forholdet mellem kulturer. Men hvad krigen i Bosnien kan lære os er, at multikulturalisme tvært imod står i skærende kontrast til demokratiske værdier som individets ukrænkelighed, menneskerettigheder og lige ret for loven. For multikultur betyder naturligvis flere kulturers sameksistens i et samfund, og hvis disse kulturer hylder særlige rettigheder for deres medlemmer, så ligger det i sagens natur, at så forholdes andre kulturers medlemmer disse rettigheder. Multikulturalismen er derfor snarere et opløsningstegn i et samfund i undergang, hvor de næste stadier hedder ghettoisering og adskillelsen i separate nationer. Den tendens er da også tydelig i multikulturalismen, at bagsiden af den øjensynlige tolerance – som Zygmunt Bauman formulerer det i sin bog "Fællesskaber" – er retten til fuldstændig ligestyldighed over for de andre kulturelle grupper. Næste trin er opgivelsen af enhver deltagelse i samfundets fællesanliggender til fordel for ens egen kulturelle gruppe, hvorved almindelig civil adfærd- og omgangsform fortabes – og næste trin bliver når konflikter opstår mellem grupperne, og man ikke længere har adgang til anden samfærdsel end vold, fordi de almindelige civile og demokratiske procedurer forlængst er ugyldiggjort.

Men hvad er det, der gør den tilsyneladende så ombejlede multikulturalisme så naiv? Det tydeliggør sagen Bosnien også: det er fraværet af nogen som helst bevidsthed om statens rolle som andet end et instrument for enkelte etniske, religiøse eller nationale gruppers interesser. For det der muliggjorde tragedien i Bosnien i allerførste omgang, var statens bortdøen – ikke i den marxistiske lyriks fordrømte forstand, men i grundlæggende og konkret forstand, at de statslige myndigheder i Ex-Jugoslavien var i fuld gang med at miste enhver autoritet og i sin konsekvens ophørte med at kunne garantere den enkelte borgers sikkerhed. I dette magttomrum kunne de forskellige nationale og religiøse grupper nu med større eller mindre held og styrke forfølge deres fanatiske projekter, og det der begyndte som en videreførelse af den kommunistiske nomenklatura med multikulturel fordeling af posterne til de tre grupper, endte snart i en krig om tilegne sig rovet i forbindelse med landets undergang.

Den vestlige intervention, der kom alt for sent, skulle naturligvis ikke støtte noget enkelt af disse projekter, men retablere en central magt i området, der kunne hindre overgreb mod civile. Den skulle retablere voldsmonopolet i området, med Max Webers gamle begreb, og den skulle som suveræn indføre

undtagelsestilstand, med Carl Schmitts ord, med henblik på en pacificering og på langt sigt demokratisering af området. Multikulturalismens afgørende naivitet er, at den ikke ser hverken statens eller civilsamfundets rolle. Den tror, at et samfund udgøres af en række af sideordnede kulturer, men reflekterer ikke over, at disse også må udgøre en sum, et fælles normativt grundlag af værdier, som hele samfundet skal hvile på. Men en moderne demokratisk stat forudsætter ikke bare formelt demokratiske valgprocedurer, men også en sådan demokratisk kultur. Det kan være ganske svært at begrebsliggøre, hvad denne "demokratiske kultur" går ud på – som slet ikke er kultur i den "etnologiske" forstand, at den hylder bestemte værdier, guder, nationalretter, klædedragter, historier og så videre, og som derfor ikke ligner nogen enkelt af "multikulturalismen"s eksotiske kulturer.

Dens neutralisme over for alle disse "værdier", der går tilbage til oplysningstidens staters bevidste desengagement i religiøse spørgsmål (Frederik den Store: jeg støtter hverken Rom eller Genève), kan tværtimod give den demokratiske kultur et neutralt, gråligt og usexet udseende. Men det er netop hele pointen med den: nuancerne må folk selv tilføje. Den demokratiske kultur går ud på eksistensen af en "oplyst offentlighed", der udgør forudsætningen for, at de demokratiske vælgere overhovedet har mulighed for at orientere sig før de sætter deres kryds. De reelt eksisterende demokratier er næppe engang enige om, hvad en sådan "oplyst offentlighed" i detaljen består af, men et minimum af forudsætninger man kan blive enige om er nok: almen skolegang i et koordineret skolesystem af en vis standard; eksistensen af uafhængige universiteter, der garanterer en videnselite, der igen garanterer et vist minimumsniveau i debatten; eksistensen af en seriøs og plural presse; eksistensen af frie foreninger, hvor de enkelte individer kan forfølge deres interesser; eksistensen af hær og et politi, der kontrollerer området, garanterer individernes sikkerhed og som ikke hylder antidemokratiske værdier; en økonomi, der bibringer borgerne en anstændig levestandard Disse forudsætninger var grundlæggende ikke tilstede i Jugoslavien med et skolesystem viet til "partisan"-ideologien, med universiteter underlagt kommunistisk og senere nationalistisk kontrol, med presse og TV i vidt omfang underlagt regeringskontrol eller terror, med restriktioner i foreningslivet, med en politiseret hær i konkurrence med ditto paramilitære styrker og et politi i fraktioner styret af hver sin politiske magt, med en skrantende og gældsat økonomi. Et sådant samfund er i fuld fart på vej mod at ophøre med at være et samfund i den moderne, demokratiske brug af ordet. Og man kan ikke forvente, at en svækkelse af centralmagten i en sådan stat automatisk vil føre til demokrati. Det er en udbredt synd hos demokratiets mere naive tilhængere: at fraværet eller svækkelsen af diktatur er ensbetydende med at demokrati vokser frem som en naturlig tilstand, der bare har været undertrykt. Det er en anden lære af tilfældet Bosnien: demokrati er ikke en "naturtilstand", som indfinder sig så snart dets fjender ophører med at være stærke – sådan som mange naive demokratitilhængere tror det. Demokrati er tværtimod en uhyre sofistikeret tilstand med mange sociale, politiske, militære, økonomiske og kulturelle forudsætninger udover dens kerne, den nøgne, formelle valgprocedure.

Dette ser "multikulturalismen" ikke – i sin galopperende antropologiske naivitet har den ingen interesse i presse, hær, politi, uddannelse, økonomi og så videre. Den tror, at kulturbegrebet er overordnet samfundsbegrebet – og at kultur bare består af forskellige, sideordnede værdisystemer. Og hvem er vi, der forsøger at sætte vort vestlige værdisystem igennem over for de andres, de helt andres? Denne idé hylder et så generelt kulturbegreb, at *den vestlige kultur* med dens enorme udstrækning i tid, rum og personer, og i øvrigt med dens

store indre variation, bliver sidestillet med antropologiske "kulturer" bestående af nogle få hundrede personer. Men det interessante ved den sækulære vestlige kulturs universalisme er, at den er et af de få levedygtige koncepter for at forskellige etniske kulturer faktisk kan leve sammen. Og det har den kun muliggjort ved kompromisløst at hævde sine basale fordringers universalisme. Derfor stiller den også et afgørende krav til de kulturer, der skal leve sammen i demokratiske samfund – nemlig at de skal anerkende disse fordringer. De må hylde hver deres guder og tjene dem som de vil, de må have hvilke skikke i klædedragt, gastronomi, navngivning, litteratur osv. som de vil – så længe de ikke interfererer med demokratiske fordringer, for demokratiet og universalismen kender intet kompromis med nogen "etnologiske" kulturer. Det er tværtimod disse kulturer, der må indrette sig på demokratiet. Og dette forhold vil derfor også betyde et farvel til alle forestillinger om kollektive rettigheder – til serbernes evige og gudgivne krav på Kosovo, til bosniske muslimers drømme om den dydige stat, til danske imamers hellige krig mod vestlige værdier, til forestillinger om særlige krav til individer med en bestemt etnisk baggrund, til accepten af fuld og uindskrænket personlig frihed for ethvert individ uanset religiøse normer og baggrund. Den kristnes ret til at konvertere til islam såvel som muslimens ret til blasfemi og til at forlade islam.

Adgang til det demokratiske samfund gives kun mod en lille, men ganske afgørende pant: afkaldet på at være et udvalgt folk, privilegeret gruppe, hellig nation – i det mindste i denne verden. Sådanne drømme må deponeres i det hinsides. Det kan forekomme mærkelig overflødig at skulle gøre opmærksom på disse helt grundlæggende oplysningsstandarder i år 2002, men den multikulturelle ideologis voksende ødelæggelsesarbejde gør det nødvendigt.

Dens naivitet gør kulturbegrebet til en religiøs kategori, til en forudsætning, som det er umuligt for den at problematisere. Men selv om multikulturalismen i en vis forstand er en art meta-religion, der indeholder traditionelle religioner ufordøjet i sig, så er den ligefuldt en irrational overtro. Som Zygmunt Bauman har set, har kulturalismen nøjagtig samme struktur som racismen: begge inddeler menneskeheden i statiske grupper, der er sig selv nærmest, og hvor man ikke skal blande sig i de andre gruppers anliggender. Hvor racismen misbrugte biologien til sine opdelinger, dér misbruger kulturalismen antropologien. Derfor deler multikulturalismen racismens historieløshed. "Kulturer" ses som gode i sig selv, fordi de anskues som givne, færdigt foreliggende, næsten evige. Alt "kulturelt" bliver derfor bevaringsværdigt og værdifuldt i sig selv. Men det er essentielt en turists opfattelse af eksotiske kulturer som en kuriøs og interessant ingrediens i verden, som en art krydderi. Intet kunne være mere rammende for en karakteristik af multikulturalismen i dag end hvad Carl Schmitt kynisk konstaterede i 1932: "Et relativistisk bourgeoisie forsøgte i et forvirret Europa at gøre alle tænkelige eksotiske kulturer til genstand for sit æstetiske forbrug." Men det er et endnu mere kynisk syn på mennesker at se deres kultur som sådanne tidløse størrelser, lukket om sig selv, og som bør forblive sig selv for vor æstetiske nydelse af en "mangfoldig" verden.

Kulturer er tankemaskiner, der er i permanent udvikling i forhold til de problemer de møder, og de er konstant i kontakt med andre kulturer, som de lærer mere eller mindre af. At fornægte dette og tro på kulturernes evige ukrænkelighed ligger bag de tilbagevendende fejltolkninger angående "ældgammelt etnisk had" og lignende, der antager, at krigen i Bosnien var uundgåelig, fordi muslimerne allerede konverterede under tyrkerne og fordi den serbiske nationalisme er næsten 200 år gammel. Meget vel, men mange andre nationalismer er lige så gamle eller ældre og har ikke samme katastrofale

konsekvenser. Sådanne kulturelle forklaringer sætter blikket på langsynet og ser derfor henover de ganske aktuelle årsager til krigen: at den er opstået i en interessekonflikt mellem nulevende, bevidst handlende personer (der naturligvis som et af deres våben har reaktiveret forhåndenværende nationale og etniske myter og ideologier).

Tilfældet Bosnien tydeliggør også, hvilket "blødt punkt" i de eksisterende demokratier denne irrationalisering har kunnet bide sig fast i: den ureflekterede sammenkædning mellem nationalitet og demokrati. Den går helt tilbage til den franske revolution, hvor de demokratiske værdiers udbredelse med Napoleons revolutionshære gik hånd i hånd med fransk nationalisme. Og den har naturligvis næret sig ved det forhold, at nationalt homogene stater med samme sprog er en praktisk basis for en demokratisk offentlighed. Men nationalisme og politisk liberalisme har ikke noget naturnødvendigt indre forhold. Deres sammenkædning skete som følge af, at mange europæiske områders eneste adgang til demokrati i 1800-tallet var den samme vej som deres befolkningers adgang til national selvbevidsthed – ved løsrivelse fra et af de store før-demokratiske imperier, der dominerede kontinentet helt indtil 1. verdenskrig.

De tre 'nationaliteters' forskellige grader af vanvid i Bosnien tydeliggør skilsmissen mellem nationalisme og demokrati – på samme måde, som den helt afgørende modsætning i Beograd ikke går gennem højre og venstre, men mellem: nationalist og demokrater, der næsten opretholder helt adskilte offentligheder (dette indebærer naturligvis ikke, at der ikke kan formuleres nationalismer på demokratisk grund, men det skal i så fald være nationalismer, der erlægges samme pant ved demokratiets indgang som radikale muslimer, fundamentalistiske kristne og andre grupper må levere).

Derfor kan så vidt forskellige skikkelser som den kompromisløse demokrat i Beograd Sonja Biserko og den konspirationsdruknede munk i Sydserbien have ret i samme påstand: Ex-Jugoslavien er et laboratorium for de konflikter, der gærer andetsteds, i et Europa, hvor regionale og nationale ideologier vinder styrke, og hvor store kontingenter af fattige og uoplyste muslimske lumpenproletarer går uintegrerede rundt. Ganske vist har demokraten og munken ret i samme påstand af stik modsatte grunde: munken tror konflikterne rammer Vesteuropa, fordi den verdensomspændende konspiration, der har indkredset Serbien, bagefter vil søge større mål. Biserko fordi hun ser den radikale nationalismes strukturer gentage sig og formere sig – inklusive konspirationsteorier som munkens, der er multikulturalismens anden side: når vi ophører med at have et fælles grundlag sammen med de andre "kulturelle" grupper, så må vi være fortællingsleverandører om dem og digte konspirationsteorier.

Jamen skal alle synspunkter ikke være ligeberettiget i et demokrati? lyder den naturlige indvending. Demokratiet er naturligvis åben for, at dets borgere antager hvilke synspunkter, de overhovedet finder for godt – det ligger i ytrings- og trosfrihedens afgørende begreb. Men heri ligger ikke, at demokratiet er åbent for nedlæggelse, hvis et flertal i staten finder det for godt at stemme for nationalsocialistiske, kommunistiske, storserbiske, islamistiske eller andre antidemokratiske ideologier. Det afgørende er ikke, hvorvidt et flertal har stemt for sådanne forestillinger, men hvorvidt deres repræsentanter er villige til fortsat at afholde kontrollerede demokratiske valg og i givet fald selv gå af, når et flertal går dem imod (og i det hele taget fortsat er villige til at opretholde de nævnte betingelser for en demokratisk kultur). At være demokrat er ikke ensbetydende med at skulle abonnere på en naiv, optimistisk

antropologi, hvor man tror, at alle mennesker er gode (og demokratiet derfor en naturlig konsekvens af deres godhed) Et stabilt demokrati må snarere forudsætte en pessimistisk antropologi, ifølge hvilken mennesket hverken er godt eller ondt fra naturens hånd, men kan gøres hjælpsomt eller grusomt i forskellige situationer. På et sådant grundlag må demokratiet være forberedt på det værste – det må kende hadets anatomi for at stå klar til at reagere. Selv om borgere i et demokrati har deres fulde ret til at antage hvilke antidemokratiske synspunkter de vil, så har den demokratiske stat derfor på sin side sin fulde ret, ja, pligt til konstant at overvåge sådanne personer med anvendelse af hemmelige tjenester. Også den demokratiske stat har som enhver statsdannelse en suveræn kerne, der må sikre statens og dens borgeres egen overlevelse som en første betingelse for videreførelsen af demokratiet.

I et mere konkret perspektiv rejser sagen Bosnien naturligvis spørgsmålet om EUs udenrigspolitik. EUs adfærd i sagen er set i bakspejlet uhyre pinlig. En buldrende krig i EUs egen baggård, komplet med koncentrationslejre og udryddelseskrig mod civile, kunne foregå i fire år uden andet indgreb end udsending af magtesløse diplomater og mæglere – og endda med udstrakt bevidst røgslør fra især Englands side for at skjule rædslerne for verdensoffentligheden. Hertil kom spændingerne mellem EUs parter, især Tysklands og Frankrigs slet skjulte partitagen for hhv. Kroatien og Serbien. På bundlinjen står det ydmygende faktum, at USA for tredje gang i det 20. århundrede måtte gribe ind og rage kastanjerne ud af ilden – men i modsætning til de to første gange, hvor situationen i Europa mildest talt var på vippen og reelt truede verdensfreden, var den tredje gang en ydmygende parodi, fordi EU sagtens besad den militær styrke til selv at foretage sig det fornødne. (USAs indgriben var iøvrigt ikke i alle henseender dadelfri, jvf. støtten til den brutale kroatiske "Operation Storm" i 1995, der tømte kroatisk Krajina for serbere medens den kraljinaserbiske hær på mystisk vis stod passive.) Men sagen demonstrerede, at EU reelt fungerer under USAs beskyttelse – men som 'Den realistiske skole' i international politik altid har vidst, så er den anden side af beskyttelse: lydighed. Men at militær styrke ikke er nok, skyldes naturligvis manglen på en koordineret udenrigspolitik – selv den ønskelige EU-hær med stående udrykningskorps og hele logistikken vil naturligvis være et helt værdiløst redskab uden udenrigspolitik. Militær indgriben er ikke blot en teknisk korrektion, men kan kun foregå på baggrund af en politisk beslutning. Men selv i denne sag, hvor EUs overordnede interesse i situationen ellers kunne forekomme uhyre indlysende – nemlig at standse et folkemord i EUs egen indflydelsessfære og at hindre en præcedens for accept af nationalistkrige i Østeuropa – selv i denne situation kunne EU ikke artikulere en fælles udenrigspolitik – dels på grund af modstridende interesser i EU, og dels på grund af manglen på nogen institutionel struktur i Unionen, der kunne mediere disse interesser. Men i Efter-koldkrigens æra er det næppe på langt sigt beroligende, at USA står som den eneste supermagt på jordkloden. EU er forlængst en økonomisk kæmpe, men er vedblivende en politisk dværg. Dette misforhold kan først kureres, når unionen får mulighed for at artikulere en fælles udenrigspolitik underbygget af en militær styrke.

Melodrama og kynisme

I et sådant scenario, hvor demokratiet som kultur (i den særlige forstand, der blev diskuteret ovenfor) står imod partikularismer og fundamentalismer med kollektive rettigheder af enhver art, er en række intellektuelle skemaer blevet ugyldige.

Den oprindelige anledning til denne bog var den foruroligelse, vi hver for sig følte i 1992–93, da det gik op for os, at et system af koncentrationslejre og et velplanlagt folkemord fandt sted midt i Europa, under iagttagelse af lammet passivitet fra ledende internationale politiske kræfter, EU, NATO, USA – og til og med, har det vist sig siden, medens Frankrig og England aktivt forsøgte at skjule katastrofens omfang for ikke at blive presset til indgriben af deres egne befolkninger. Denne foruroligelse voksede til både en politisk ensomhed og til desperation, da en tilsvarende passivitet som hos establishment også viste sig hos de fleste europæiske intellektuelle. En særlig interesse for os i denne bog har således været at afdække intellektuel meddelagtighed i katastrofen på Balkan – men også at forsøge at forstå, hvorfor så mange europæiske intellektuelle udenfor Balkan blev sat åndeligt skakmat af katastrofen – eller, i det omfang de faktisk tematiserede den, begreb den i skandaløst utilstrækkelige kategorier og skemaer.

Et sådant skema er ideen om den uskyldige part. Ifølge dette skema skal politikerer eller den intellektuelle, når vedkommende interesserer sig for en konflikt, fokusere på at identificere en uskyldig part, for så herudfra at kunne kalibrere sin partitagen. Man kan så "holde med" den uskyldige part mod de andre, "skyldige" parter. Dette skema findes i en række varianter. En variant af marxistisk arv søger efter enhver konflikts "progressive" part. Dette skema er informeret af et mere overgribende skema, der forstår alle tildragelser i verden som noget der fremavles af kampen mellem udbyttede og udbyttere, mellem regressive og progressive parter. Enhver konflikt kalder ifølge dette skema på det, der i gammel marxisme hed en "situationsanalyse", der ville klargøre, hvad det "progressive" synspunkt på konflikten var. Da dette ikke kunne lade sig gøre i tilfældet Bosnien, resolverede de europæiske venstreintellektuelle angiveligt, at så var konflikten ikke åben for partitagen eller indgriben, og så måtte man lade den 'rase ud' af sig selv.

Men dette skemaet med den gode/uskyldige/progressive part er fundamentalt forløjet. I konflikter er ingen parter komplet gode eller uskyldige, og at historien lader sig skandere i en tegneseriekamp mellem re- og progressive kræfter er latterligt. Dette skema er et reelt hentet fra melodramaet, men dets komiske karakter hindrer det ikke i et stærkt liv i intellektuel husholdning den dag i dag. Kan man identificere en part i en konflikt at "holde med", så reduceres konfliktens kompleksitet med ét til en fodboldkamps eller et eventyrs, og så kan man spejle sine egne pragtfulde egenskaber i den part, man har udvalgt. Man kan endda, i visse tilfælde, profitere af en sådan partitagen idet den forlener iagttageren selv med en særlig adel – det Svetlana Slapsak i et essay med en velvalgt sarkasme kalder "de små nationers helgener" (Svetlana Slapsak, "I populistmaskinen"). Hun eksemplificerer selv hvorledes Alain Finkielkraut valgte Kroatien, Bernard-Henri Lévy Bosnien og Peter Handke Serbien – og hvordan de hver især blev fejret, feteret og opnåede privilegier i de valgte lande. Et politisk valg, en prins Valiant inkarnation, der reelt er camouflagen for en narcissisme, hvor man spejler sig i en uskyldig part (en statsmagt, hvis reelle forbrydelser man så i samme omfang forpligter sig til at lukke øjnene for).

Dette skema blev da også gennemskuet af mange intellektuelle. Men uheldigvis med den konsekvens at man så konkluderer, at alle parter er skyldige. Man er meget vel klar over, at i krig er alle parter grusomme, og så kortslutter man fra indsigten i, at "den uskyldige parts" skema er ubrugeligt til – at så må alle parter have nøjagtig lige megen skyld. Dette skema opererer med samme forløjede koketteri som den forsmåede elsker, der skuffes og aldrig mere vil have med kvinder at gøre. Det er en kynisk attitude, der har

stærk appel til macho-journalister. Dette skema blev under Bosnien krigen især anvendt af serber-støtter – naturligvis på grund af den overvældende evidens for serbernes udløsende rolle og overvægt i massakrer i krigen – og fremstod ofte i udtryk som "borgerkrig", "ældgammelt etnisk had", "krigens parter", ligesom det lå under den megen snak om, at konflikten var så "kompliceret", at man skulle se meget "nuanceret" på den – uden at dette naturligvis skete. Tværtimod blev den megen snak om konfliktens kompleksitet anvendt som argument mod at man skulle forsøge at forstå dens indre anatomi, og som argument mod at et indgreb af nogen art ville have mulighed for at paralisere konflikten.

En stor ulykke, både for europæiske intellektuelle og for de politiske beslutningstagere for nu slet ikke at nævne de ofre, det gik ud over – var det, at disse to skemaer blev set som de eneste muligheder man kunne anskue konflikten efter. Kunne man ikke "holde med" en af parterne, måtte man indse, at det var en "borgerkrig" hvor alle parter var lige skyldige. Sandheden ligger naturligvis et helt tredje sted. Ingen af parterne var uskyldige – og alligevel var der en part, de serbiske aggressorer, der foretog den tidligste, mest omfattende og mest velkoordinerede udryddelse af modpartens civilbefolkninger. Denne simple sandhed kunne begge de to skemaer tjene til at skjule. For overraskende nok deler de to modsatrettede skemaer dybt nede flere afgørende præmisser. De taler begge om "parter" på en helt uproblematisk måde. De taler om "de bosniske serbere" og "de bosniske muslimer" og mener derved på én og samme gang både disse gruppers politiske eliter og magtinstanser og befolkningsgrupperne selv. Men det er en nationalistisk fordom, at sådanne klart definerede og enige "parter" eksisterer. At de overhovedet kan identificeres med hinanden er først en konsekvens af samfundets opløsning og bortfaldet af statens voldsmonopol. For det første er enhver gruppering over en vis størrelse præget af interne konflikter – som SDA, der strækker sig fra ekstrem fundamentalisme til reelt demokrati, eller som de bosniske serbere, der rummer alt fra Radovan Karadzic til Djordje Slavnic. Og for det andet kan man ikke identificere en gruppe med dens politiske lederskab, og da specielt ikke i et tilfælde som det eks-jugoslaviske med et i bedste fald vaklende demokrati.

Derfor kan ens sym- eller antipati for en eller flere af parternes politiske ledelse ikke automatisk udstrækkes til den tilsvarende befolkningsgruppe. For grunden til, at der var skrigende brug for en vestlig intervention i 1992, var jo, at der fandt et vel planlagt folkemord på de bosniske muslimer sted. Om disse personer var sympatiske eller ej, i hvilket omfang de støttede Izetbegovic's radikale islamisme, er i den sammenhæng fuldstændig irrelevant. At man ubetinget må fordømme forfølgelser indebærer på ingen måde, at man derfor skal forherlige ofrenes politiske holdninger eller i øvrigt være politisk enige med dem – sådan som begge de to skemaer forudsætter. Grunden til, at der var brug for vestlig intervention var således ikke, at man skulle støtte nogen part, men at man skulle lægge låg på konflikten, genoprette voldsmonopolet, så drabene på uskyldige civilpersoner – hvoraf mange tiltog sig demokratiets luksus: ikke at tage parti for noget som helst – kunne stoppe.

Den anden præmis, de to skemaer deler, at den ene parts udåd udligner den andens. I krigens tvang kan det ofte være nødvendigt at slutte således: vi må angribe, for fjenden angriber os. Men i den udenforstående iagttagers øje kan dette ikke oversættes til et moralsk regnskab, hvor den ene parts koncentrationslejre retfærdiggør den andens – sådan som de tit argumenteres: jamen kroaterne havde jo Dretelj og bosnierne Celebici! – underforstået, at så var serbernes system af lejre dermed undskyldt og legitimeret. Helt uanset, at de serbiske lejre var både først og størst, så er dette øje-for-øje argument helt

uantageligt. For den udenforstående iagttager er det ikke tilfældet at to koncentrationslejre kan trækkes fra hinanden og give nul, hvis de ligger på hver sin side af frontlinjen. Tværtimod er 1 plus 1 lig 2, både når det gælder lejre og massakrer. For det synspunkt, den intellektuelle undlod at tage i sin interesse for "parterne", uanset hvilket af skemaerne, han havde kær, var jo den enkelte, civile borgers. Og fra et sådant synspunkt er der ingen massakrer, der udligner en anden massakre – den føjer bare en yderligere til rækken. Hertil kommer, at begge begreber deler en diffus opfattelse af "skyld". Men spørgsmålet om "skyld" for krigsudbrud er ofte et yderst kompliceret spørgsmål, hvis svar må afvejes mellem flere parter. "Skyld" kan imidlertid, som Vojin Dimitrijevic gør opmærksom på, anvendes i en helt anden og empirisk lettere håndterlig, betydning – en betydning, der helt ser bort fra spørgsmålet om hvem der begyndte. Nemlig spørgsmålet om hvilke midler der er taget i anvendelse. Det er også basis for domstolen i Haag – og det er det, der bevirker, at den ikke bare er "sejrherrers justits", sådan som det er mode at karakterisere den. Siden Genèvekonventionen og videre knæsat af Nürnbergdomstolen efter 2. verdenskrig hersker der et normsæt for adfærd i krig, som man juridisk og køligt kan vurdere individuelle handlinger på, fra slagmarken og op til den militære og politiske top. Det er normer, der gælder alle sider og alle "parter" i krigen, og det er dette skyldsspørgsmål begge de to skemaer synes indrettet på ikke at opdage. Og en hoveddimension i dette spørgsmål angår adfærden over for civile.

Det mærkelige er, at der ikke synes at være nogen intellektuel fascination eller moralsk motivation, der befordrer at man tager den civile borgers synspunkt. Den intellektuelle fascineres, når "parter" rykker rundt på brættet og man kan investere, flytte og fjerne sin solidaritet med parternes store enheder, efterhånden som de rykker rundt og giver en mere eller mindre intrigerende scene til bedste. Den intellektuelle gribes af tanken om store historiske bevægelser, hele folk, der ofres, hele stater, der peger stolt ind i fremtiden, ældgamle etniske passioner, der vælder frem, spontane oprør, uregerlige militser, utopiske planer. De intellektuelle fascineres, når de kan spejle enten deres drømme eller deres kynisme i sådanne scenarier. Men de glemmer, at disse "parter"s handlinger, som de investerer deres drømme i, går ud over mennesker, hvis rettigheder er mere grundlæggende end kollektive, nationale, historiske og andre folkloristiske rettigheder.

Published 2004-01-02

Original in Danish

© Jens-Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt

© Eurozine